

Τατιάνα Μηλιώνη

Ο ΖΑΝ ΜΟΡΕΑΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΗ Μ' ΑΥΤΟΝ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ GRAECIA

Το γαλλόφωνο λογοτεχνικό περιοδικό *Graecia* εκδίδεται στο Παρίσι, από το 1910 ως το 1914. Λαμπρά ονόματα λογίων της Ελλάδας και της Γαλλίας κοσμούν τις δυο Επιτροπές του, που εδρεύουν η μια στο Παρίσι και η άλλη στην Αθήνα. Την τιμητική Προεδρία συνιστά η Ελληνική Αντιπροσωπεία στο Παρίσι. Πρόεδρος της Επιτροπής στη Γαλλία είναι η Αμαλία Βαλσαμάκη, εκλεκτό μέλος της ελληνικής παροικίας, λόγια και ένθερμη πατριώτισσα. Το περιοδικό τίθεται υπό την προστασία της Γαλλίδας διανοούμενης Juliette Adam¹, που εκείνη την εποχή δεσπόζει στο Παρίσι των διανοουμένων.

Το περιοδικό σε σημείωμα της Διεύθυνσης, στο Παράρτημα *Graecia-Journal* τα Χριστούγεννα του 1910 θέτει ως σκοπούς του «τη διάδοση του ελληνικού ιδεώδους, την προώθηση κάθε ευγενούς υπόθεσης και τη σύσφιξη της φιλίας μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας».

Αργότερα -στις 15/5/1911, πρώτη επέτειο της έκδοσής του- το περιοδικό θα εκφράσει την ελπίδα του, ότι ο απανταχού Ελληνισμός θα εκδηλώσει τον πατριωτισμό του και την ευγνωμοσύνη του προς τους συνεργάτες του, που αγωνίζονται για να καταστήσουν την Ελλάδα «πιο μεγάλη και πιο όμορφη».

Από το 1912 ως το 1914 το περιοδικό θα ασχοληθεί με την ενημέρωση του αναγνωστικού του κοινού για τα εθνικά μας ζητήματα και τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Θα προσπαθήσει δε να επιτύχει τη στήριξη της διεθνούς κοινής γνώμης.

Ο Ζάν Μορέας «ο ευπατρίδης της Πελοποννήσου», για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Maurics Barrès, έζησε στο Παρίσι από τον Ιανουάριο του 1879 ως τον Απρίλη του 1910. Για είκοσι περίπου χρόνια είχε αισθητή παρουσία στα Γαλλικά Γράμματα, *décadent* το 1885, συμβολιστής το 1890, ρωμανιστής το 1895 (και περί το 1900 θιασώτης του νεοκλασικού πνεύματος).

Ίδρυσε την *École Romane* (Ρωμανική Σχολή) και συνέταξε το Μανιφέστο της καθώς και το Μανιφέστο του *Συμβολιστικού Κινήματος* (18/9/1886). Ο «Έλληνας» Μορέας σημάδεψε με την παρουσία του τα λογοτεχνικά πράγματα του περασμένου αιώνα στη Γαλλία, χωρίς ωστόσο να είναι ο ποιητής που διακρίθηκε με το ποιητικό του ταλέντο και σφράγισε την εξέλιξη της ποίησης.

Συνεργάστηκε με πολλά λογοτεχνικά περιοδικά όπως: *La Plume*, *La Gazette de France*, *Le Chat Noir*, *Lutèce*, *La Revue des Deux Mondes*. Έζησε την ατμόσφαιρα των παριζιάνικων “καφέ,” συναναστράφηκε τους λογοτεχνικούς κύκλους και συντροφιάς, συμμετείχε στις φιλολογικές διαμάχες, συνδέθηκε με φιλία με τους ομότεχνούς του: Paul Verlaine, Paul Adam, Maurice Barrès, Maurice du Plessys, Charles Maurras, Ernest Raymond, Raymond de la Tailhède και άλλους.

Μετά τη *Διακήρυξη του Συμβολισμού*, ο Μορεάς καθιερώθηκε ως εξέχουσα μορφή των Γαλλικών Γραμμάτων. Από τη νεανική ποιητική συλλογή *Τρυγόνες και Έχιδναι* (1878), ως το έργο της ωριμότητάς του *Les Stances (Οι Στροφές)* (1899-1901), ο Ζαν Μορεάς διέγραψε μια λαμπερή τροχιά, πριν πεθάνει μέσα στη μοναξιά και τη φτώχεια.

Στην παρούσα μελέτη μας θα παρουσιάσουμε ένα ανέκδοτο, άγνωστο ως τώρα, κείμενο του ποιητή, καθώς και τη σχετική μ’ αυτόν αρθρογραφία που περιέχεται στο περιοδικό *Graecia*.

Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού, της 1ης Μαΐου 1910, στο εσώφυλλο, παρουσιάζονται τα ονόματα των συνεργατών και οι συνεργασίες τους. Είναι οι εξής: J. Adam, που υπογράφει τη *Διακήρυξη* του περιοδικού, Henri de Régnier, Jules Bois, στη στήλη *Σύντομες Αναμνήσεις*, μ’ ένα κείμενο για τον Ζαν Μορεάς (σ. 6), Ανδρέας Ανδρεάδης, Auguste Dorchain, Jules Bois (Διάλογος με την Παλλάδα Αθηνά), Hubert Pernot, Camille Dubois, Charles de Pomairols, Etienne Rey, Weisseln - Schumlanska. Στη στήλη «Στον κόσμο των Γραμμάτων και των Τεχνών» παρουσιάζεται νεκρολογία του Ζαν Μορεάς από τον Paul Genève (σ. 78) και στην στήλη «*H Graecia* και ο κόσμος των Γραμμάτων» ακολουθούν *Επιστολές* από προσωπικότητες του πνευματικού κόσμου της Γαλλίας, οι οποίες χαιρετίζουν την έκδοση της *Graecia*. Η πρώτη (σ. 37) υπογράφεται από τον Ζαν Μορεάς και ακολουθεί η Επιστολή του Δημήτρη Αστεριώτη, συντάκτη της *Mercure de France*, που στο τεύχος της 15-9-1910 μετέφρασε γαλλικά το πεζοτράγουδο του Γιάννη Ψυχάρη *Ο Βουτηχτής* (Le Plongeur).

Η Επιστολή του Ζαν Μορεάς, είχε σταλεί στη σύνταξη του περιοδικού, λίγο πριν από το θάνατό του, που είχε συμβεί περίπου ένα μήνα νωρίτερα στις 31-3-1910.

Η Επιστολή έχει ως εξής:

Monsieur,

Il y a deux ans, au théâtre de l' *Odéon*, je disais à la fin d' une conférence:

«Certes, Paris court la carrière même d' Athènes; Sophocle et

Euripide ont dressé sur le cothurne le parfait Racine, et l' Odyssée a fleuri de nouveau sur les lèvres éloquentes de La Fontaine. La plus sublime poésie est celle qui, sans tarir la sève du sentiment, s' élance droit vers les hautes sphères de l' esprit. Cette poésie a résonné d' abord sous les oliviers bordant le divin Céphise, pour mêler ensuite sa voix aux murmures du grand fleuve français, de cette Seine que nous voyons suivre ses rives avec toute l' ampleur, la grâce et la fierté d' un hexamètre homérique...»

Je n' ai pas besoin Monsieur d' ajouter que l' ambition de votre Revue me paraît noble et légitime.

Jean Moréas

Κύριε,

Πριν από δύο χρόνια, στο Θέατρο *Odéon*, έλεγα στο τέλος μιας διάλεξης: «Ασφαλώς το Παρίσι ακολουθεί την ίδια πορεία των Αθηνών. Ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης έστησαν πάνω στον κόθορνο τον τέλειο Ρακίνα και η Οδύσσεια ξανάνθισε στα εύγλωττα χείλη του Λα Φοντέν. Η πιο υψηλή ποίηση είναι εκείνη που υψώνεται κατ' ευθείαν προς τις υψηλές σφαίρες του πνεύματος χωρίς να στερέψει από τον χυμό του αισθήματος. Η ποίηση αυτή πρώτα αντήχησε κάτω από τις ελιές που περιβάλλουν τον θείο Κηφισό, για να συνενώσει έπειτα τη φωνή της με τους ψιθύρους του μεγάλου γαλλικού ποταμού, του Σηκουάνα, που τον βλέπουμε να ακολουθεί τις όχθες του, με όλο το εύρος, τη χάρη και την περηφάνεια ενός ομηρικού εξαμέτρου».

Κύριε, δεν χρειάζεται να προσθέσω ότι η φιλοδοξία του Περιοδικού σας μου φαίνεται ευγενής και θεμιτή.

Ζαν Μορεάς

Η χαιρετιστήρια Επιστολή του Ζαν Μορεάς αναδημοσιεύεται, αυτόγραφη πια, στο εσώφυλλο του περιοδικού στο τεύχος της 15-11-1911, με την ευκαιρία της δημοσίευσης της πρώτης μελέτης για την ελληνική νεότητα του, από τον Χαράλαμπο Άννινο, σε μετάφραση του Eugène Clément, σε δύο συνέχειες², φέρει τον τίτλο «Ένα αυτόγραφο του Ζαν Μορεάς» και προτάσσεται το εξής εισαγωγικό σημείωμα: «A l' occasion de l' importante étude qui paraît aujourd' hui dans *Graecia* sur la jeunesse grecque de notre regretté maître Jean Moréas, nous donnons ci-après la dernière lettre autographe qu' il écrivit à notre Direction, peu de temps avant sa mort et qui par certains côtés peut être regardée comme une sorte de testament littéraire».

Δηλαδή:

«Με την ευκαιρία της σημαντικής μελέτης που σήμερα δημοσιεύε-

ται στη *Graecia* για την ελληνική νεότητα του αείμνηστου Δασκάλου Ζαν Μορεάς, παραθέτουμε την *τελευταία αυτόγραφη Επιστολή*, την οποία έγραψε στη Διεύθυνσή μας, λίγο πριν πεθάνει, και η οποία από κάποιες πλευρές, μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος λογοτεχνικής διαθήκης».

Το περιοδικό, όπως δηλώνεται, θεωρεί το κείμενο αυτό ως λογοτεχνική διαθήκη του Ζαν Μορεάς. Πιστεύουμε ότι ο χαρακτηρισμός αυτός δεν είναι σχήμα λόγου, ούτε οφείλεται μόνο στο ότι πρόκειται για το τελευταίο κείμενο που έγραψε ο ποιητής, πριν πεθάνει στις 31-3-1910, στην κλινική Saint-Mandé. Αλλά κυρίως στο ότι περιέχει τις βασικές κατευθύνσεις προς τις οποίες είχε στραφεί η σκέψη και η ευαισθησία του, στην τελευταία περίοδο της ζωής του. Πολύ περισσότερο που στην Επιστολή γίνεται αναφορά στη διάλεξη που έδωσε στο *Odéon* το 1908 και παραθέτει μια παράγραφο από το τέλος της, η οποία για τους λόγους αυτούς πρέπει να θεωρήσουμε ότι συνοψίζει τις σκέψεις του, κατά την κρίση του ίδιου. Να σημειώσουμε επίσης ότι αυτή η διάλεξη του Ζαν Μορεάς όπως και άλλες, δεν έχει δημοσιευτεί, κατά τον μελετητή R. Jouanny.

Η βασική ιδέα του χωρίου που μεταφέρει ο Ζαν Μορεάς από τη διάλεξή του είναι ότι η αρχαία ελληνική ποιητική δημιουργία (έπος και δράμα) βρίσκει τη συνέχειά της και την κορύφωσή της στη γαλλική (του Ρακίνα και του Λαφοντέν)³ και τη σύζευξη αυτή την εικονογραφεί με τον παραλληλισμό του Κηφισού και του Σηκουάνα. Στην πράξη η ιδέα αυτή του Ζαν Μορεάς εκφράστηκε με την ίδρυση από τον ίδιο της «Ecole Romane» (1891), που εξεδήλωνε την πρόθεσή του να συνεχίσει την ποιητική δημιουργία, επιστρέφοντας στις ρίζες, στους παλαιούς Γάλλους ποιητές και, αργότερα, με το θεατρικό του έργο *Ιφιγένεια* (1904), στους αρχαίους Έλληνες κλασικούς. Σταθμός μιας οδυνηρής εσωτερικής εξέλιξης.

Στη στροφή αυτή του Ζαν Μορεάς προς τις εθνικές πηγές συνέβαλαν και οι φίλοι του Maurice du Plessys, Charles Maurras, ο ελληνιστής Desrousseaux, ο Raymond de La Tailhède, ο Ernest Raymond και άλλοι⁴.

Η ίδρυση της *Ecole Romane* από τον Ζαν Μορεάς αναγγέλθηκε επισήμως στη *Figaro*, στις 13-3-1991 με τη δημοσίευση του μανιφέστου του, όπου δήλωνε «ότι η γλώσσα μας, από τότε» μετά δηλαδή τον Ρακίνα, «πεθαίνει».

Θα πρέπει επίσης να επισημάνουμε ένα αίσθημα νοσταλγίας που υποφώσκει κάτω από την ανάμνηση της Αττικής: «Η ποίηση αυτή κατ' αρχήν αντήχησε κάτω από τις ελιές που περιβάλλουν το θείο Κηφισό...». Αθήνα και Παρίσι, οι δύο αγάπες του ποιητή, βρίσκουν

την έκφρασή τους και στους στίχους του:

«Ô mon second bercean Paris,
Tu dors encore,
Quand je suis éveillé».

και

«Oliviers du Céphise, harmonieux
feuillage...
Parnès, Hymette»

«Παρίσι, δεύτερό μου λίκνο,
Ακόμα εσύ κοιμάσαι,
Όταν εγώ έχω ξυπνήσει».

«Ελιές του Κηφισού, αρμονικό
φύλλωμα,
Πάρνηθα, Υμηττέ»

Συνεχίζοντας την έρευνά μας στο περιοδικό για την αρθρογραφία τη σχετική με τον ποιητή Ζαν Μορέας διαπιστώνουμε τα εξής: Η *Graecia*, όπως ήταν φυσικό, τρέφει μεγάλο θαυμασμό για τον Ελληνογάλλο ποιητή που τον θεωρεί άξιο τέκνο της Ελλάδας. Στο τεύχος του Σεπτεμβρίου 1910, σ. 36 διαβάζουμε τα εξής: «οι περισσότερες ελληνικές εφημερίδες της Ελλάδας και της Ανατολής αφιέρωσαν σημαντικά άρθρα στην έκδοση της *Graecia* απ' όπου και τα παρακάτω αποσπάσματα». Ακολουθεί απόσπασμα από την εφημερίδα *Εστία* των Αθηνών: «ποτέ δεν θα παρηγορηθούμε από το γεγονός ότι το ένδοξο όνομα του Ζαν Μορέας, που με υπερηφάνεια εγγράφεται στην Επιτροπή της *Graecia* δεν θα μπορέσει πια να λάμψει ανάμεσα στα άλλα ονόματα των επιφανών συνεργατών της. Ο στόχος του περιοδικού ευγενής και πατριωτικός πάνω απ' όλα και η επιτυχία του εκ των προτέρων δεδομένη».

Στο πρώτο τεύχος της *Graecia* (1/5/1910), εκτός από την χαιρετιστήρια Επιστολή του Ζαν Μορέας που είδαμε, υπάρχουν και τα εξής άρθρα:

1) Στη στήλη «*Σύντομες Αναμνήσεις* - Ζαν Μορέας» από τον Jules Bois, πρώην Αντιπρόεδρο της Εταιρείας Συγγραφέων (σ. 6).

Πρόκειται για μια νεκρολογία του ποιητή, που μόλις ένα μήνα πριν είχε πεθάνει. Ο J. Bois ανατρέπει σε μια συνάντηση που είχε με τον ποιητή στα 1895 σε φιλικό τους σπίτι. Ο αρθρογράφος μάς θυμίζει τον ποιητή «που παραιτήθηκε από τον τίτλο του Έλληνα πολίτη, για να κρατήσει μια γοητευτική θέση στο γαλλικό ανθολόγιο».

2) Στη σ. 28, στη στήλη «Στον Κόσμο των Γραμμάτων και των Τεχνών», ακολουθεί δεύτερη νεκρολογία του ποιητή υπογραφόμενη από τον Paul Genève. Υπότιτλος: «Η κηδεία του Ζαν Μορέας». Ο αρθρογράφος περιγράφει την κηδεία του ποιητή, όπου η ελίτ της γαλλικής διανόησης ήταν παρούσα, και περιλαμβάνει μερικά αποσπάσματα από τον επικήδειο του στενού φίλου του Ζαν Μορέας, τον Maurice Barrès. Τελειώνοντας αναφέρεται στους παρευρισκόμενους: τον ποιητή Léon Dierx, τον κ. Λεβίδη εκπρόσωπο της ελληνικής

κυβέρνησης, τον Ed. Chichet, αρχισυντάκτη του *Paris-Journal* και τους Charles Morice, Paul Fort, E. Raymond και την κ. Βαλσαμάκη, που αποχαιρέτησαν τον νεκρό. Στο τέλος η ηθοποιός Louise Silvain απήγγειλε στροφές από την *Ιφιγένεια*.

3) Το τρίτο κείμενο για τον Jean Moréas το συναντούμε στο τεύχος του Σεπτεμβρίου (σ. 89) και είναι ανυπόγραφο. Πρόκειται για ένα μικρό σημείωμα που στεγάζεται ξανά στη στήλη «Στον Κόσμο των Γραμμάτων και των Τεχνών» και τιτλοφορείται: «Για μια οδό Ζαν Μορεάς». Αναφέρεται στο δημοτικό σύμβουλο κ. Fleurot, που στις 10 Ιουλίου 1910 πρότεινε «να υποβληθεί πρόταση στην 4η Επιτροπή για την ονομασία μιας οδού, σε δρόμο Ζαν Μορεάς». Ο Ζαν Μορεάς παρουσιάζεται ως ένας από τους «καθαρότερους Γάλλους ποιητές».

4) Τέλος, στο τεύχος του Νοεμβρίου, σ. 147 στη στήλη «Τα Χρονικά, Έργα και Ιδέες, Τα Βιβλία», συναντούμε την παρουσίαση της μεταθανάτιας έκδοσης του βιβλίου του Jean Moréas: *Variations sur la Vie et les Livres*. Το κριτικό σημείωμα υπογράφεται από τον Francis Caillard, ο οποίος παρατηρεί ότι αυτή η συλλογή των *Ατάκτων* που οι φίλοι του εξέδωσαν, αποκαλύπτει την αλήθεια ότι ο Ζαν Μορεάς είναι ένας Έλληνας, με την πιο υψηλή ιδέα που μπορεί κανείς να σχηματίσει για το σύγχρονο ελληνικό πνεύμα.

Στον τόμο της *Graecia* του 1911 συναντούμε τρία κείμενα, στα τεύχη του Οκτωβρίου, Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου. Πριν τα παρουσιάσουμε επισημαίνουμε το γεγονός της απουσίας φιλολογικού μνημοσύνου του ποιητή, ενώ συμπληρώνεται ένας χρόνος από το θάνατό του, στις 31 Μαρτίου.

Στο τεύχος του Οκτωβρίου σελ. 140 στη στήλη «Αντίλαλοι» συναντούμε το ανυπόγραφο κείμενο «Βερλαίν και Μορεάς». Το παραθέτουμε ολόκληρο:

«Ο Βερλαίν ερεθιζόταν από τον Μορεάς που φιλοδοξούσε να λάβει τον τίτλο του αρχηγού Σχολής. Σε μια από τις *Λοιδορίες του*, (*Invectives*) του θυμίζει το καθήκον του ποιητή:

Λοιδορίες

Αρχηγός Σχολής, αντί να είναι χωρίς τσιριμόνιες

Γνήσιος Ποιητής, σαν τον μπάρμπα Ουγκώ,

Σαν τον Μυσέ και τον Μπωντλέρ.

Αρχηγός Σχολής, αντί ν' αγαπά και ν' αρέσει

Συνεχώς να σκαλίζει και ποτέ να μην τραγουδά.

Γραμματικός, χαρτοπόντικας πάντα

Στη θέση ενός πνεύματος, μιας καρδιάς,

Μιας φλόγας ελεύθερης και εύθυμης και

Τρελής καμιά φορά, ενός καθάριου πνεύματος, συνάμα σπάθη
και φωνή

Αν έτσι ο Βερλαίν νουθετούσε τον Ζαν Μορέας, είναι γιατί τον θεωρούσε γνήσιο ποιητή και τον συμβούλευε να υπακούσει στο περήφανό του ένστικτο στους παρακάτω, χωρίς αξιώσεις, στίχους:

«Αγαθιάρη Ιωάννη, παράτα το πολύ ροκοκό
τη ρυθμική κίνηση του κοκορίκο σου:
Καλέ μου κόκορα, τραγούδα καθαρά...»

Το ποίημα του Βερλαίν, στο σημείωμα, μένει μετέωρο καθώς ολοκληρώνεται με τους παρακάτω στίχους, τους οποίους ο αρθρογράφος παραλείπει:

«.....απαύτωσε τη γκόμενα

Και αφού η Γαλάτεια έχει όλη την καρδιά σου
Κι' ο Ghil είναι βλάκας, και συ μην κάνεις τον παλαβό,
Πες το, μόνος, ελεύθερος και νικητής»⁵.

Και το κείμενο τελειώνει ως εξής:

«Ο Ζαν Μορέας αγαπούσε το τραγούδι του γαλατικού κόκορα όσο και το κάλεσμα των σειρήνων και την κρυστάλινη φωνή της γενέθλιας γης....».

Γνωρίζουμε ότι ο Ι. Παπαδιαμαντόπουλος, μόλις έφτασε στο Παρίσι από το «ομιχλώδες Μόναχο», αναζήτησε λογοτεχνικές φιλίες. Η στενή φιλική του σχέση με τον Paul Verlaine χρονολογείται από το 1882, εποχή που ο Ζαν Μορέας γίνεται γνωστός. Ήταν μια σχέση αντιφατική, αγάπης και μίσους, φθόνου και αμοιβαίας αναγνώρισης. Ο Έλληνας ποιητής έγραψε στις 5/7/1888 στο περιοδικό *La Batte* άρθρο με τίτλο: «Paul Verlaine à la Roquette» και αντίστοιχα ο Verlaine του αφιερώνει το ποίημα «Un rouacre» και το «L' Auberge» στη συλλογή *Jadis et Naguère*.

Συνεχίζεται αυτή η φιλοφρονητική ανταπόδοση με το «Σονέτο στον Paul Verlaine» (Sonnet à P. Verlaine) από τον Μορέας.

Αργότερα ο Βερλαίν θα κυριαρχήσει στη λογοτεχνική ζωή και ο Μορέας οργισμένος θα αισθανθεί να παραγκωνίζεται. Πράγμα που αποδεικνύεται στη συνέντευξη που έδωσε στον Jules Huret για την έρευνά του, σχετικά με τη θέση του στη Γαλλία το 1891 (*Enquête sur l' évolution littéraire*, Paris, Charpentier, 1891, σ. 80): «Εδώ και επτά χρόνια, είπε, φωνάζω για την τύχη του Verlaine. Τότε ήταν ξεχασμένος και κάπως καταφρονεμένος. Από τότε τα αισθήματά μου δεν άλλαξαν».

Μετά τον θάνατο του Πωλ Βερλαίν, οι φίλοι του Ζαν Μορέας,

Charles Maurras και Maurice Barrès έκαναν ό,τι μπορούσαν για να πάρει το βραβείο ποίησης από τη Γαλλική Ακαδημία το 1896. Όμως όπως ήταν φυσικό, ο Μαλλαρμέ το πήρε με 26 ψήφους έναντι 19 του Ζαν Μορεάς. Το 1898 πάλι ατύχησε, αφού το πήρε ο φίλος του Léon Dierx.

Όπως ήδη είδαμε στο τεύχος του Νοεμβρίου 1911 την πρώτη σελίδα αποτελεί το αυτόγραφο του Ζαν Μορεάς, η χαιρετιστήρια Επιστολή, που συνιστά για τη διεύθυνση του περιοδικού τη «λογοτεχνική διαθήκη του». Μετά τη μεσολάβηση του άρθρου «Βαλκανικά Ζητήματα», ακολουθεί η δημοσίευση «της σημαντικής μελέτης για την ελληνική νεότητα του αείμνηστου μαίτρ Ζαν Μορεάς». Πρόκειται για σελίδες από το βιβλίο (*Τα πρώτα έτη του Ζαν Μορεάς*) του γνωστού λόγιου της εποχής Χαράλαμπου Αννινου, του οποίου η φωτογραφία κοσμεί την τελευταία σελίδα της μελέτης (σ. 474-9). Τιτλοφορείται: «Τα ελληνικά χρόνια του Ζαν Μορεάς-Αναμνήσεις ενός φίλου Αθηναίου».

Η μετάφραση ανήκει στον ακάματο μεταφραστή Eugène Clément. Ο Χ. Αννινος ξεδιπλώνει εικόνες από τη ζωή στην Αθήνα, γύρω στο 1870, και με κάποιες αδρές, όλο σεβασμό πινελιές, συνθέτει το πορτρέτο του φέρελπη νεαρού ποιητή Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλου. Υπάρχουν επίσης δύο φωτογραφίες του Ζαν Μορεάς.

Στο τεύχος του Δεκεμβρίου του 1911, στη σ. 560 και στη στήλη «Τα Βιβλία», η συνεργάτης του περιοδικού Jeanne Dalmeyda παρουσιάζει το βιβλίο του Louis Thomas, *Souvenir de Moréas*, βασισμένο σε μαρτυρίες φίλων του. Επίσης η αρθρογράφος παρουσιάζει την ποιητική συλλογή του νέου ποιητή Άλεκ Σκούφφου, *Olympiennes*, τον οποίο θα συναντήσουμε στο τεύχος της έκδοσης 15/10/1912, (*Graecia-Journal*, σ. 75) ως συντάκτη του άρθρου: «Φθινοπωρινό Χρονικό».

Στον τόμο του 1912 υπάρχουν τέσσερα κείμενα σχετικά με τον Ζαν Μορεάς.

Το πρώτο, είναι στο τεύχος του Μαρτίου, στεγάζεται στη στήλη «Με την ευκαιρία μιας επετείου» και έχει τον τίτλο «Αναμνήσεις για τον Ζαν Μορεάς και τη Ρωμανική Σχολή» και υπότιτλο «Μια συζήτηση με τον Maurice du Plessys». Το υπογράφει ο Gaston Vollet (σ. 599-602). Έχουν συμπληρωθεί δύο χρόνια από τον θάνατό του. Ο Μ. du Plessys, του στενού φιλικού κύκλου του ποιητή, ήταν συνιδρυτής της Ρωμανικής Σχολής μαζί με τους Ernest Raymond, Raymond de la Tailhède, Charles Maurras και Emile Desrousseaux.

Κατά τον Μ. du Plessys, η επιστροφή στον ελληνικό πολιτισμό και παράδοση με την *Ιφιγένεια* υπήρξε η μοιραία κατάληξη του ενδιαφέροντος για τους αρχαϊζοντες Γάλλους ποιητές, όπως αυτή εκφρά-

στηκε με την ίδρυση της Ρωμανικής Σχολής.

Η συνομιλία με τον M. du Plessys, στενό φίλο του ποιητή από το 1889 αποκτά στη δεύτερη επέτειο από το θάνατό του, μια ιδιαίτερη σημασία. Είναι γνωστό ότι έγραψε το εγκωμιαστικό άρθρο «Les Étrennes du Symbolisme», που δημοσιεύτηκε στο *La Plume* (1/1/1891), μαζί με τα άρθρα των Anatole France και Maurice Barrès. Το άρθρο είναι μια μαρτυρία για τη συνάντησή τους και τις συνθήκες της σύνταξης του δεύτερου μανιφέστου που δημοσίευσε η *Figaro* για την ίδρυση της Ρωμανικής Σχολής που «εξήρε την ελληνολατινική αρχή, που άνθισε με τους τροβαδούρους, με τον Ρονσάρ και τη Σχολή του, με τους Ρακίνα και Λαφοντέν». Το κείμενο εικονογραφούν δύο φωτογραφίες: η πρώτη, συγκεντρωτική, ποιητών της εποχής και η δεύτερη ένα πορτρέτο του Ζαν Μορέας, φιλοτεχνημένο από τον F.-A. Cazals.

Στη σ. 613, γίνεται αναφορά στον ποιητή, στη στήλη «Νέα Ελληνικά Ποιήματα». Δημοσιεύεται «Ο Φιλόπατρις» του Ανδρέα Κάλβου⁶ και προτάσσεται εισαγωγικό σημείωμα.

Παραθέτουμε το εισαγωγικό σημείωμα:

«Απ' αυτή την ωδή, της οποίας την πλήρη μετάφραση οφείλουμε στον Eugène Clément, ο Jean Moréas, μιμήθηκε κάποιες στροφές, και ο ποιητής των *Stances* προσέθεσε με την αυστηρότητα που ο έρωτας για την τελειότητα, του επέβαλε: "Ενημερώνω τον αναγνώστη ότι ο Κάλβος δεν έχει την πενιχρή κομπόση της μίμησής μου. Είναι θαυμάσια τραχύς και ενιαίος".

Το δεύτερο άρθρο το συναντούμε στη *Graecia-Journal* (σ. 40) στη στήλη «Η Ζωή του Παρισιού. Το Θέατρο». Μια διάλεξη που οργάνωσε η *Graecia*. Στην εκδήλωση αυτή ο ποιητής Charles Morice εξεφώνησε εγκώμιο για τον «μεγάλο ποιητή» της *Ιφιγένειας*, επικαλούμενος και τη μνήμη του πρόσφατα αποθανόντος φίλου του Μορέας Léon Dierx. Στο δημοσίευμα ο συντάκτης του παρατηρεί: «αντιπροσωπευτικός ποιητής ο Ζαν Μορέας συνοψίζει στο έργο του όλο το ποιητικό κίνημα των τελευταίων καιρών». Στη συνέχεια ενημερωνόμαστε ότι ακολούθησε απαγγελία αποσπάσματος από την *Ιφιγένεια* και ποιημάτων από τα *Cantilènes*. Το άρθρο υπογράφεται με τα αρχικά F.L.

Στη σ. 68 της *Graecia-Journal* και στη στήλη στις «Οχθες του Ιλισού», ο Jean Dargos δημοσιεύει ένα χαριτωμένο κείμενο. Είναι το τρίτο κείμενο του τόμου. Η παράσταση της *Ιφιγένειας* στο Ολυμπιακό Στάδιο ήταν ένας θρίαμβος, στις 11/11/1904, με την παρουσία του ποιητή, της βασιλικής οικογένειας και άλλων προσωπικοτήτων. Στο θέατρο της Μαρίκας Κοτοπούλη η *Ιφιγένεια* ανεβάστηκε στις 7/8/1912 με την προσθήκη εν *Αυλίδι* και στη δημοτική γλώσσα, πράγ-

μα που προκάλεσε σκάνδαλο και κάποιοι εξοργισμένοι απήτησαν από τη Διευθύντρια του θεάτρου εξωδίκως την επιστροφή των χρημάτων τους. «....στην πρώτη παράσταση οι θεατές κόντεψαν να έλθουν στα χέρια... στη δεύτερη χαμογέλασαν και σήκωσαν τους ώμους και στην τρίτη, δεν υπήρξε τρίτη, ώ Μορεάς!».

Ο νεαρός Άλεκ Σκούφφος διηγείται τις αναμνήσεις του από τη συνάντηση και τη φιλία του με τον Ζαν Μορεάς⁶. «Ο Μορεάς υπήρξε φθινοπωρινός ποιητής», λέει. Το κείμενό του είναι όλο θαυμασμό και τρυφερότητα για τον συμπατριώτη του ποιητή. Παραθέτουμε μερικά αποσπάσματα από το άρθρο του Α. Σκούφφου.

«Τον γνώρισα, πριν από λίγα χρόνια, το φθινόπωρο, σ' ένα ρεστωράν του Καρτιέ Λατέν, δύο βήματα από το Λουξεμβούργο και από τη γοητεία του που τελείωνε. Ο ίδιος είχε πάρει το χρώμα του φθινοπώρου, το οποίο βαθύτατα είχε γευτεί.... Για δύο Έλληνες που συμπλέουν σε μια άλλη γλώσσα και ένα άλλο πνεύμα από εκείνα της φυλής τους, η περιπέτεια είναι toλμηρή. Και οι δύο, νομίζω, το αισθανθήκαμε. Ονειρευόταν. Το παρελθόν, η νεότητα, συνειδητά θαμμένη, ξεπηδούσαν θαμπά μέσα του. Είδα τον ουρανό της Αττικής, τη δάφνη, τη μυρτιά, την ελιά, μια θάλασσα σπαρμένη νησιά, να πέφτουν γλυκά, μπρος απ' τα μάτια του. ... Από τη γαλλική λογοτεχνία ανακαλέσαμε τα ονόματα των τραβαδούρων, τους θρύλους, τα ηρωικά άσματα και τα ιπποτικά μυθιστορήματα... Ο Μορεάς έφερε μέσα του, τη θλίψη μιας ολόκληρης φυλής. Κατείχε τη μητρική του γλώσσα. Σημερινοί βάρδοι του τόπου, είχαν λικνίσει τη φλογερή του ψυχή· η επιλογή της γαλλικής υπήρξε κυρίως το αποτέλεσμα μιας αντιπαράθεσης. Στο Σολωμό αντιπαράταξε τη διαύγεια του Λαμαρτίνου ή του Βινύ, τη δύναμη του Ουγκώ, τη διαφάνεια ενός Βερλαίν, την παραξενιά των συμβολιστών... Ήταν δύσπιστος, ίσως απογοητευμένος, ανεπανόρθωτα στραμμένος προς το οριστικό φθινόπωρο. ...Όλο του το έργο αφήνει αυτή την εντύπωση. ...Ο Μορεάς ποιητής, υπήρξε προπαντός φθινοπωρινός. «Ήμουν πάντα λεία αυτής της εποχής», έλεγε. «θλιβερό φθινόπωρο, πόσο αγαπώ το πρόσωπό σου! Ποιος ξέρει, αν δεν είναι πέρα για πέρα φυσικό που η θλίψη του φθινοπώρου συνάρπασε την ψυχή μου! Το ωραίο φως διάχυτο, στις πεδιάδες και στη θάλασσα, δεν είναι αυτό η αληθινή, τραγική όψη στη ζωή;». Ένωσε τη γαλήνη του Σωκράτη όπως μόνο ο Chénier, πριν απ' αυτόν, θα το είχε κάνει. Υπήρξε σωστός κι ευγενής, περιπαικτικός με τον τρόπο του Χάινε.Καθάριος και διαυγής σαν τον ουρανό της Αττικής. Το φθινόπωρο τον γοητεύει. Γεμίζει τα χέρια του με πεθαμένα φύλλα και εκστασιάζεται... Κι εκείνο το βράδυ, το τελευταίο, τον ξαναείδα

πιο σκοτεινό. Τον ήξερα παντοτινά χαμένο. Αυτός ο άνθρωπος μου ξέφευγε χωρίς να μου παραδώσει όλα του τα μυστικά... Δεν τον ξανάδα πια».

Όπως διαπιστώνουμε, η μνήμη του Ζαν Μορέας, που ο θάνατός του είχε συμπέσει με την έναρξη της εκδόσεως του περιοδικού, θα διατηρηθεί άσβεστη στις σελίδες του για δύο συνεχόμενα έτη. Ο χρόνος (ή μήπως τα γεγονότα που θα ακολουθήσουν;) τον θέτει εκτός της ύλης του για τα δύο επόμενα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τατιάνα Τσαλίκη-Μηλιώνη, «Το γαλλόφωνο περιοδικό *Graecia* στην εποχή των Βαλκανικών Πολέμων», περ. *Γράμματα και Τέχνες*, τ. 80, σ. 26-31 και «Το γλωσσικό ζήτημα στο περιοδικό *Graecia*» περ. *Φιλολογος*, τ.90, σ. 469-481.

2. Αντί φιλολογικού μνημοσύνου.

3. «Μια τέχνη απέριτη, απλή, η τέχνη του Σοφοκλή και του Ρακίνα, ιδού το ιδεώδες που αδιάκοπα μας πρότεινε». Louis Thomas, *Souvenirs sur Moréas, Graecia*, 15/12/1911, σελ. 560.

4. R. Jouanny, *Jean Moréas, écrivain français*, Lettres Modernes, Minard, 1969, σ. 550.

5- Λοιδορίες, *Conseils (Invectives XI)* in *Oeuvres Poétiques Complètes*, Paris, Gallimard, 1954, Bibliothèque de la Pléiade, σ. 694.

6. Τατιάνα Τσαλίκη-Μηλιώνη, «Η νέα ελληνική λογοτεχνία στις σελίδες του περιοδικού *Graecia* (1910-1914)», περ. *Γράμματα και Τέχνες*, τ. 82, σ. 11-16.

7. Alek Skouffo, «Φθινοπωρινό Χρονικό», *Graecia-Journal*, τ. 27, 15/10/1912, σ. 75.

RÉSUMÉ

Tatiana Tsaliki – Milioni, *Articles sur Jean Moréas, parus dans la revue Graecia*

Graecia est une revue littéraire francophone, éditée à Paris, de mai 1910 à décembre 1914. Pour autant que je sache, cette revue n' a jamais été présentée à un public de spécialistes, ni en Grèce ni en France.

Elle fut un moyen d' expression important pour la communauté grecque à Paris, mais aussi en France, et reflète les phénomènes sociaux, politiques et intellectuels d' une époque du plus haut intérêt, tant pour la Grèce que pour l' Europe. Jean Moréas, un mois avant sa mort, survenue le 31/3/1910, apparaît dans ses pages par une lettre de félicitations, (premier numéro), adressée à la Direction, qui, constitue selon elle, «son testament littéraire».

Par la suite dans cet article nous examinerons les études et articles consacrés à Jean Moréas et nous constaterons que *Graecia* nourrit une grande admiration pour ce poète qu' elle considère comme «un enfant digne de le grandeur grecque».